

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar İstanbul'da Kamusal Alanda Kadınlar

Melek KAYMAZ MERT*

Bursa Teknik Üniversitesi

Emine KAYMAZ GENÇAL**

Kâğıthane Anadolu Lisesi

Öz

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, kadınları da içine alacak şekilde yayılmış, daha önce görülmemiş birçok gelişmenin önünü açmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasının, kadınları modernleşmenin ve Batılılaşmanın bir aracı olarak gören bakış açısı, kadınların toplumsal yaşamdaki varlığını geçmişe nazaran kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda İstanbul'un kadınların kamusal alanda varlığı konusundaki önemi büyük olmuştur. II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in ilanına İstanbul'da kadınlar dernekler kurmuş ve dergiler çıkarmıştır. İstanbul'da yeni açılan okullarda kız çocuklarının okuyabilmeleri, meslek sahibi olabilmeleri için yeni fırsatlar doğmuştur. Ayrıca İstanbul sınırları içerisinde kadınlar iş gücüne katılmışlar, memuriyet hayatına geçmişlerdir. İmparatorluğun başkenti olan İstanbul adeta kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne de başkenti haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar İstanbul'un kadın tarihindeki yerini ve önemini anlatmaktır. Bu bağlamda 1908-1923 yılları arasında İstanbul'da kadınların kurdukları dernekler, çıkardıkları dergiler, kadınlar adına yürütülen eğitim faaliyetleri ve iş gücüne katılmaları; arşiv belgeleri ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, Kamusal alan, Kadınlar, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet.

* Öğr. Gör. Dr. Bursa Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, melek.mert@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9027-7780

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğr., Kağıthane Anadolu Lisesi, ekgençal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0606-5262

Women in Public Space in Istanbul from the Second Constitutional Era to the Proclamation of Republic

Abstract

In 1908, with the proclamation of the Constitutional Monarchy, many changes and transformations took place in the Ottoman Empire. This transformation paved the way for unprecedented developments that spread to women. The perspective of the Committee of Union and Progress which saw women as a tool of modernization and Westernization, facilitated the existence of women in social life compared to the past. In this context, the importance of the city of Istanbul for the presence of women in the public sphere has been great. From the Second Constitutional Era to the proclamation of the Republic, women established associations and published magazines in Istanbul. In the newly opened schools in Istanbul, new opportunities arose for girls to be able to study and have a profession. In addition, within the borders of Istanbul, women joined the workforce and became officials. The capital of the Empire, Istanbul has almost become the capital of women's visibility in the public sphere. The study aims to explain the place of Istanbul in women's history from the last period of the Ottoman Empire to the first years of the Republic. In this context, the associations founded by women in Istanbul between 1908- 1923, the magazines they published, the educational activities carried out on behalf of women and the participation of women in the workforce will be examined in the light of archive documents.

Keywords

Istanbul, Public Space, Women, Constitutional Monarchy, Republic.

Extended Abstract

The Second Constitutional Period can be regarded as a turning point for Turkish modernization. The Second Constitutional Monarchy was declared with the efforts of the Committee of Union and Progress, the parliamentary regime was passed, and many political and social changes took place. The right to assemble and establish associations was accepted, and many new associations and societies were established.

The atmosphere of freedom brought by the Second Constitutional Monarchy and the innovations that took place in the country also affected women. One of the most important features of this period is that important innovations regarding women's rights and education were made. Especially during the Second Constitutional Era, women began to take on different roles and made demands to gain status in society. In this period, when restrictions on media activities were lifted and the right to establish associations and societies was recognized, women published newspapers and magazines to announce their demands.

In this period, as the inclusion of women in social life was seen as a necessity of Westernization and modernization, important innovations were made on behalf of women. The starting point of Ottoman Feminism, these were the innovation movements that came with the Second Constitutional Period. During this period, women took place in every social, economic, and cultural field. This period, among other transformations, was a period when women in the Ottoman Empire established associations and published magazines and struggled to obtain their legal rights. Ottoman feminism began

to make itself felt in the social, economic and cultural spheres in the resulting freedom environment.

The city of Istanbul, which was the capital of the Ottoman Empire for 470 years, was greatly influenced by this different and relatively free environment of the Constitutional Monarchy. First of all, great strides were made in the education of women in Istanbul. For the first time in the history of Turkey, women began to study at a university in Istanbul. Many courses such as history, economics and health knowledge were given in the conference hall of the Darülfünun, and efforts were made to increase the education and consciousness level of women. While girls were studying in separate classes at first, they started to get education with men.

The conferences organized by Ottoman feminists were aimed to create awareness of women's legal rights. Some women from Istanbul were sent abroad to get Western-style education. In addition, some wealthy women in Istanbul opened schools to contribute to the education of girls and allocated their homes to these schools.

Another example to show why Istanbul is so important is that a group of women attended the 1908 parliament in Istanbul for the first time as listeners, and this is an indication of the desire of women to take part in political activities. In this context, other features that make Istanbul special include schools with different qualifications opened for girls to study. The first university and many similar educational institutions were established in Istanbul. The wide educational opportunities that women get have brought along employment opportunities as well as their participation in social life.

In those years, women who graduated from Istanbul University, which was called Darülfünun, were brought to the civil service. For example, the secretary of the Galata Ottoman Bank was a woman. There was a total of 48 women working in electricity companies, telephone companies and banks in Istanbul. In 1918, the number of Muslim women working at Istanbul Post Office reached 852. The data revealed in the archive documents show that women worked in business fields such as security officers, guards and midwifery, and even came together and established companies. With the support of women's associations, vocational training centers were opened for women. Women who started with apprenticeships in these centers and then took up a profession could easily find a job in ready-made clothing workshops, and they were especially employed instead of immigrant Greek and Armenian female workers. According to a statistic made in 1917, the number of women working in official offices, commercial establishments and private enterprises providing various services approached 1000. In the industrial censuses made for the first time in 1913 and 1915, it was determined that one-third of the workers were women.

Many women's organizations were also established in Istanbul during the Constitutional Monarchy period. Among them, there were also associations with feminist goals. These associations aimed to educate women, provide them with job opportunities and help them participate in social life. These associations played an important role in raising the awareness of women's organizations as well as in the execution of the national struggle.

Again, many magazines, some of which were within the body of these associations, were published in Istanbul. In these magazines, there were articles addressing women's problems. Also, some of the magazines were full of information that would be

useful to women in their daily lives. Some magazines that emphasized more on feminism were trying to raise awareness on women's need to obtain their legal rights. Whatever the aim was, these magazines were a great part of women's movements at that time. Some intellectuals, who identified the liberation of the Empire with the consciousness of Turkish nationalism, reflected these views in women's magazines and tried to awaken national consciousness. Therefore, associations and magazines established in Istanbul at that time were an important part of the national struggle due to the conditions of the country, as well as supporting the awakening in women.

As a result, the Second Constitutional Era is a turning point for Turkish women as women started to find their own identities. It was during this period that women became so active and confident in the public sphere for the first time. Istanbul, the capital of the Empire, witnessed important developments for women. As a part of women's movements, the center of the press and an important point of education life, Istanbul was almost a public space for women. This city, where many different cultures intersected in those years, also reflected the diversity of women's movements. In this context, Istanbul always maintains its importance in women's history.

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi, Türk modernleşmesi için âdeta bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. İttihat ve Terakki'nin çabaları ile ilan edilen II. Meşrutiyet sürecinde parlamenter rejime geçilmesiyle, birçok siyasi ve sosyal değişikliğin önü açılmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen önemli yasal bir değişiklik olan Cemiyetler Kanunu 16 Ağustos 1909'da çıkarılmış, aynı yıl Kanuni Esasiye 'ye 120.madde olarak eklenmiştir. Böylece dernek kurmanın ve örgütlenmenin yolu açılmış, bu şekilde kamusal alanda özgürlüklerin yelpazesi genişletilmiştir. (Toprak, 1983: 206). Dönemde kadınların toplumsal yaşama dâhil edilmesi Batılılaşmanın ve modernleşmenin bir gereği olarak görülmüştür.

II. Meşrutiyet döneminde kadınlarla ilgili gelişmelerin en önemlisi eğitim alanında olmuştur. Kız çocuklarını eğitmenin gerekliliğinin önemli ölçüde anlaşılmış, onlar için eğitim olanakları çoğaltılmıştır. İlk kez üniversite eğitimi alma olanağı bulan kadınlar için bu gelişme o dönemin şartlarında oldukça önemlidir. Ayrıca kadınların istihdam edilmeleri için meslek okullarına benzer okulların farklı kollarında eğitim verilmiş, böylece onlar iş hayatında oldukça aktif hâle gelmişlerdir. Ayrıca eğitim kurumlarında bütün kadınlara açık olarak verilen konferanslarda, yasal hakları konusunda bilinç artırılmaya çalışılmış, bu bilinç Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kadın hareketlerinin ve feminist anlayışın temelini oluşturmuştur.

II. Meşrutiyet, diğer dönüşümlerin yanı sıra Osmanlı'da kadınların dernekler kurup dergiler çıkardıkları ve yasal haklarını elde etmek için çabaladıkları bir dönem olmuştur. Oluşan özgürlük ortamında, Osmanlı feminizmi kendini toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda hissettirmeye başlamıştır (Caporal, 1982: 77). Her ne kadar kurulan bütün kadın dernekleri feminist düşüncelerle kurulmuş olmasa da kadınların örgüt bilincini kazanmaları için oldukça fayda sağlamıştır. Kadınlar bu derneklerde bazen meslek eğitimleri almış, bazen yetim ve öksüz çocuklara yardım faaliyetleri yürütmüş, bazen de Kurtuluş Savaşı'nda yaralanan askerler için seferber olmuşlardır. Bunun yanında kadın hakları konusunda konferanslar vererek feminist bilinci uyandırmaya çalışan dernekler de olmuştur. Her ne amaçla olursa olsun, daha önce oldukça kapalı bir hayat yaşayan kadınlar için bu örgütlenmeler önemli bir dönemin başlangıcıdır. Bazıları bu dernekler bünyesinde çıkarılan birçok dergi de kadın tarihi ve mücadelesini yansıtmaları açısından oldukça dikkate değerdir.

470 sene boyunca Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış İstanbul, II. Meşrutiyet'in bu farklı ve görece özgür ortamından oldukça etkilenmiştir. Âdeta

kadın hareketlerine ev sahipliği yapan İstanbul'da 1908 -1920 yılları arasında toplam 103 kadın derneği kurulmuştur. Bu derneklerin 77'sinin Müslüman-Türklerle, 20'sinin gayrimüslimlere, 6 tanesinin de yabancılara ait olduğu tespit edilmiştir (Yücekök, 1998: 99). İstanbul'da kadın dernekleri Beyoğlu ve Fatih bölgesinde yoğunlaşmıştı. Ayrıca yine bu yıllar arasında kadınların çıkardığı ya da kadın meselelerini anlatan ve İstanbul'da çıkarılan 14 adet dergi bulunmaktadır (Çakır, 1994b: 45).

II. Meşrutiyet dönemi İstanbul'unda kadınların kamusal hayattaki faaliyetleri sadece dernek ve dergilerle sınırlı değildir. İstanbul o yıllarda kadınlar açısından önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Örneğin; bir grup kadın ilk kez İstanbul'da 1908 parlamentosuna dinleyici olarak katılmışlardır ki bu, kadınların siyasi faaliyetler içerisinde yer alma isteklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Fındıkoğlu, 1940: 654). Bu bağlamda İstanbul'u özel kılan diğer özellikler arasında kız çocuklarının okuması için açılan farklı niteliklerdeki okullar, ilk üniversite ve benzeri birçok eğitim kurumu bulunmaktadır. Kadınların elde ettikleri geniş eğitim fırsatları, toplumsal hayata katılımın yanı sıra iş olanaklarını da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada yukarıda arka planı çizilen çerçevede öncelikle 1908-1923 yılları arasında İstanbul'da kadınların kamusal alana katılımı arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. İstanbul'da kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri, kadınların iş hayatındaki yerleri, yine kadınlar tarafından gerçekleştirilen dernek faaliyetleri ve son olarak basın faaliyetleri incelenmiş; İstanbul'un bu bağlamda oldukça özel bir yeri olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İstanbul'da Eğitim ve Kadınlar

II. Meşrutiyet dönemi aydınları için ilerlemenin ve modernleşmenin en önemli şartlarından birisi, kadınların eğitimine ehemmiyet verilmesiydi. İşte bu noktada İstanbul'un önemi büyük olmuştur, çünkü İstanbul'da kız çocuklarının eğitimi için açılan okullar, hem Türk eğitim sisteminin önemli mihenk taşları hem de kadın tarihinin mühim birer parçaları hâline gelmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarının eğitim alma olanaklarının artırılması hususunda 2.Abdülhamid döneminden bahsetmek oldukça önemlidir, çünkü eğitimde çeşitlilik bu dönemde sağlanmıştır. Modern eğitim bu dönemde yerleşmiş, devlet, eğitimdeki görevinin önemini kavramıştır. Yeni mekteplere devletçe malî yardım, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temini, mektep inşa etme, öğretmen yetiştirme ve tayini, merkez ve taşra teşkilâtının kurulması, Dârülfünûn'un açılması ve ayrıca bütün bunların Türklerin çoğunlukta olduğu yerlere, özellikle Anadolu'ya yönelik olması, eğitiminin önemini anlaşıldığının göstergesi olarak sayılabilir (Kodaman, 1988: 7).

Bu dönemde İstanbul'da açılan ve daha sonra farklı illere de yayılan kız rüştiyeleri günümüzde ortaöğretim kurumlarına denk gelen okullardır. 1871 yılında İstanbul'da 8 adet kız rüştiyesi açılmış ve bu okullarda 207 adet kız

öğrenci kayıtlıdır. Bir sonraki yıl ise kız öğrenci sayısı 180 olmuştur.1873 yılına gelindiğinde ise bu okullarda kız öğrenci sayısı 224'e yükselmiştir. Sultan Ahmet İnas Rüştüyesinden altı, Beşiktaş ve Üsküdar rüştüyesinden altı kız öğrenci mezun olmuşlardır (Cevat, 2001:118). Dönemde kızların eğitim alması ve okuma yazma öğrenebilmeleri için 2.Abdülhamid oldukça büyük destek vermiştir.

İstanbul'da, yine 2.Abdülhamid döneminde kendisinin vakfettiği Kandilli deki Adile Sultan Sarayı'nda dönemin aydınlarının verdikleri fikirlerle açılan İstanbul İnas İdadisi günümüzün lise derecesine denk gelmekteydi (Ergin, 1943: 1181). 1913 yılında adı İstanbul İnas Sultanisi olarak değiştirilen, Bezmi Âlem İnas Sultanisi olarak da bilinen bu okul, Bayezid'de bir konakta eğitim ve öğretime başlamıştır. Daha sonra ise Erenköy, Çamlıca ve Kandilli semtlerinde de birer idadi açılmıştır. O yıllarda kız idadileri sadece İstanbul'da açılmıştır (Gülmez, 2021: 106-131).II..Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte idadilerin adı 'sultani' olarak değiştirilmiştir. Lise dengi bu okullarda kız öğrenci sayısı 75'tir (Güçtekin,2012: 125).

Sultanilerin ders programlarına bakıldığında, liseli kızların fen, sosyal, matematik dersleri yanında, günlük hayatta işlerine yarayacak dikiş, nakış, yemek, sağlık ve çocuk eğitimi ile ilgili derslerin verildiği görülmektedir. Ayrıca beden eğitimi ve müzik derslerine de yer verilmiştir. Okulun ders programı erkeklere verilen eğitime göre oldukça hafiftir. Bu yıllarda kızlar için yükseköğrenim bulunmadığından, böyle bir program yeterli görülmekteydi. Kız öğrenciler yükseköğrenime başladıklarında bu okulların müfredatının değiştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır (Koçer, 1992: 93).

İstanbul'da 1914 yılına gelindiğinde kadınların eğitimi adına yaşanan bir gelişme adeta devrim niteliğindedir.1846 yılında açılan bir yükseköğretim kurumu olarak faaliyet gösteren Darülfünun'da kız öğrenciler de ders görebilmeye başlamıştır. Halka açık konferanslar şeklinde verilen bu derslerde kadın haklarından sağlığa, tarihten pedagojiye birçok konu işlenmiştir. Doktor Besim Ömer Paşa, Ahmet Cevdet Bey, Mahmut Esat Efendi, Salih Zeki Bey, İsmail Hakkı Bey ve Sait Bey gibi dönemin önemli isimleri burada ders vermiştir. Derslere katılım oranı oldukça yüksek olmuş, özellikle daha önce faaliyete giren ve bir öğretmen yetiştirme okulu olan Dârülmualimât'ın öğrencileri bu derslere büyük ilgi göstermişlerdir (Arslan & Akpınar, 2005: 225)

Kız öğrencilerin Darülfünundaki derslere büyük ilgi göstermesi üzerine kendileri için yeni bir bina gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca kız öğrencilerin üniversite düzeyinde eğitim alması kız okullarındaki öğretmen ihtiyacı ile de bağlantılıdır. İşte bu sebeple Türkiye'nin ilk kız üniversitesi olan İnas Darülfünunu kurulmuştur ve dersler 1914 senesinde Zeynep Hanım Konağı içerisinde resmi olarak başlamıştır. Darülfünun'un başına eklenen "İnas" kelimesi "kadınlar, kızlar" anlamına gelmekte, okulun sadece kadınlara mahsus olduğuna işaret edilmektedir (Sakaoğlu, 2003: 170). İnas Darülfünunu'nda

öğrenim hakkı elde edebilmek için bir giriş sınavına tabi tutulan kız öğrencilerin ayrıca 16-25 yaş arasında olmaları, Darümuallimat, İnas İdadisi veya Sultanisi veya bu okullara denk bir okuldan mezun olmaları şartı aranıyordu. İstanbul dışındaki okullardan mezun olup da İnas Darülfünununda eğitim almak isteyen öğrencilerin, giriş sınavlarını geçmeleri pek mümkün olmuyordu çünkü İstanbul ile taşradaki eğitim kalitesinin birbirinden oldukça farklıydı. Bilgi Yurdu adında bir dergi bu problemi çözmek amacıyla İnas Darülfünunu sınavları için bir kurs açmıştır (Uyar& Ertuğrul, 2020: 67).

İnas Darülfünunu ilk yıl 22 öğrenci ile eğitim öğretime başlanmış,1917 senesinde toplam 18 kız öğrenci buradan mezun olmuştur. 1917 yılında Çağaloğlu'nda yeni bir bina daha tahsis edilmiş ve eğitim burada da devam etmiştir.1919 senesinde yapılan bir düzenleme ile de kız öğrenciler Darülfünunda erkek öğrencilerle aynı sınıfta derslere girmeye başlamıştır. Ayrıca Darülfünunun konferans salonunda sadece hanımlara mahsus olmak üzere tarih, iktisat ve sağlık bilgisi gibi birçok ders verilmiş, kadınların eğitim seviyesi ve bilinç düzeyleri yükseltilmeye çalışılmıştır. Hanımlara yönelik resim kursları da düzenlenmiştir (Eyice, 2018).

Belge 1'de haftanın belirli günlerinde kadınlara verilen derslere girecek hocaların ve derslerin gerçekleşeceği günler gösterilmiştir. Kız öğrenciler için dersler Pazartesi, Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi günlerinde yapılmaktadır. Derslerin içeriği ise sağlık, tarih, iktisat ve fen bilgisi ile ilgilidir.

1922'de Darülfünun Fen Fakültesi Kimya Laboratuvarının kızlar bölümü.

Resim 1: Darülfünun (Fen Fakültesi) kızlar bölümü.

Kaynak: Fikriyat Dergisi, 2019.

زوالی ساعت ۴.۱۵ - ۳.۱۵ ایکینجی درس		زوالی ساعت ۳ - ۲ برنجی درس	
تاریخ : دارالعلمین نایب تاریخ معلمی احسان پاشا	محمد ابرنسی	ال ایشاری : باشکریه فیز منابع مکتبی مدرسی مأمور اول قناری ایله دارالعلمین و دارالعلمین فن تربیه معلمی اسحاق حق پاشا	محمد ابرنسی
ادارته بینه و اقتصاد : مؤلفین عثمان بن دارالشفا مدیر معارف احمد جواد پاشا	یازار ابرنسی	حفظ الصلحه عمومی و نساء ایله و ایلیک طبابت : صبه مدیر عمومی و طب فاکولتسی مدرسه دارالعلمین بیم هر پاشا	یازار ابرنسی
معلومات قبه : معارف عمومی ناطق اسبق دارالعلمین مدرسه دارالعلمین سعید پاشا اقدی حشراری	چهارشنبه	هیئت : معارف نظارت جلیسی مستشاری و دارالعلمین مدیر عمومی صالح ذکی پاشا اقدی	چهارشنبه
فن تربیه : دارالعلمین و دارالعلمین فن تربیه معلمی اسحاق حق پاشا	پنجشنبه	حقوق نسوان : دفتر ختالی نظری دارالعلمین مدرسه دارالعلمین محمد احمد اقدی حشراری	پنجشنبه
دولت فاینس مکتب دولت کانون لایق بکری پنجین جمعه ابرنسی کونکدن استیباراً باشلانیه جلد دو.		۱۲۲۰ هـ ۱۲۰۰ هـ باشلانیه جلد دو.	

Belge 1: Darülfünunda hanımlara yönelik ders çizelgesi.

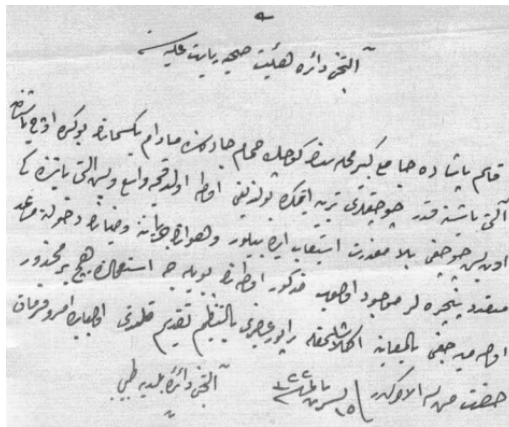
Kaynak: BOA, MF. MKT. 1194/81

Meşrutiyet döneminde öne çıkan diğer bir okul ise Dârülmualimât olmuştur. İstanbul'da 1869 senesinde açılan Dârülmualimât'ın amacı ülkede kızların okuduğu okullara öğretmen yetiştirmektir. Kız rüştiyeleri için kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekliliği inancından doğan hareketle dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlanan 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile "kız rüştiyesine kadın öğretmenler yetiştirmek üzere" İstanbul'da bir Dârülmualimât'ın açılması gerektiği ifade edilmiştir. Sultanahmet'te Ayasofya civarında Yerebatan Caddesi'nde bir konak tahsis edilmiş, 32 öğrenci ile eğitim ve öğretime başlanmıştır. Okulun eğitim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir (Şanal, 2021: 222-244). Başlangıçta sadece İstanbul'daki okullardaki öğretmen açığını karşılayan bu okul, Meşrutiyet ile üzerinde daha çok düşünülür hâle gelmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Halide Edip'in ısrarlarıyla taşradaki kız mekteplerindeki kadın öğretmen açığını karşılamak için okul yatılı hâle getirilmiştir. Darülmualimât'ın yatılı okul olarak ilk kez açılması, 1910 senesinde Fatih'in Çarşamba semtinde Saip Paşa Konağı'nda, yatılı kız sanat okulu içerisinde bir bölüm açılması ile gerçekleşmiştir. Yatılı Darülmualimât'ın, ayrı bir kurum olarak açılması 1912'de Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşınmasıyla olmuştur (Temelkuran, 1979: 61-62). 1915-1916 ders yılında Dârülmualimât'da 499'u yatılı, 238'i gündüzlü olmak üzere 737 öğrenci eğitim görmekteydi. İlk mezunlarını 1919'da veren okul, beş yılda 370 anaokulu öğretmeni yetiştirmiştir. İşgal yıllarında güçlüğüyle varlığını sürdüren İstanbul Dârülmualimâtı, 5 Kasım 1922 tarihli bir bildiri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Maarif Vekâlet'ine bağlanmıştır. Ocak 1923'te okulun eğitim kadrosu yeniden düzenlenmiş, 1924-1925 de okul İstanbul Kız Muallim Mektebi adını almıştır (Öztürk, 2022).

İstanbul'da kız çocukları için açılan diğer bir eğitim kurumu ise Osmanlı Ana Mektebi olmuştur. 1910 yılında açılan okul öncesi eğitim veren bu okul İstanbul'da Müslüman kadınlar tarafından kurulmuş, müdiresi ve öğretmenleri kadınlardan oluşmuştur. Ana okullardan biri de 1912 yılında İstanbul Göztepe'de Ev Kadını Mektebi adı altında açılmıştır. Okulda 7 yaşına kadar erkek ve her yaştaki kız çocuklarına basit usullerle okuma-yazma, ilim, el işleri, piyano ve Fransızca dersleri verilmiştir (Ercoşkun, 2021: 229-251). Yine bu dönemde kız çocukları için Türkiye'nin ilk Hemşirelik Okulu açılmıştır. 20 Ağustos 1920 tarihinde, Eski İstanbul'da Çarşıkapı Caddesi'nde üç katlı bir köşkte, 45 yatağı ve üç ameliyathanesiyle hizmet vermeye başlayan okul, aynı zamanda bir hastane görevi görmüştür. Amerikan Amiral Bristol Hastanesi'ne bağlı Ermeni, Rum ve Rus asıllı kız öğrenciler, 3 aylık deneme kursundan sonra 26 ay eğitimle hemşire olarak yetişmişlerdir. Bu okula 1922 döneminde iki Türk kızı Esmâ İbrahim ve Vesile Dilaver kabul edilmiştir (Yıldırım, 2014: 309-318).

İstanbul'da kız çocuklarının eğitimi için devlet eli ile açılan resmî kurumların yanı sıra, kız çocuklarının eğitimine önem veren bazı varlıklı kadınların da bu konuda çalışmaları olmuştur. Belge 2'de Kasımpaşa semtinde kendi evinin dersane olarak kullanılmasını isteyen ve bunun için ruhsat talep eden Madam Meksima'ya verilen ruhsatname gösterilmektedir. Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine şu şekilde sadeleştirilmiştir:

"Kasımpaşa'da Cami-i Kebir mahallesinin Küçükhamam caddesinde Madam Yeksima'nın bu kere üç yaşından altı yaşına kadar çocukları eğitmekte bulunduğu oda oldukça geniş ve beş altı yaşındaki on beş çocuğu mazeretsiz olarak sığdırabilir. Hava akımına ve ışığın girmesine müsait birçok pencere mevcut olup söz konusu odanın böylece kullanılmasında hiçbir mahzur olamayacağı incelenerek anlaşılmış, rapor edilip düzenlenmiş ve takdim edilmiştir. Emir ve ferman sizindir. Altıncı Daire Belediye Tabibi"

Belge 2: Madam Yeksima'ya okul açma ruhsatı veren belge
Kaynak: BOA, MF. MKT. 1008/22

Bunun yanında Darümuallimatlar mezun verene kadar, kız çocuklarının eğitimi için özel olarak tahsil görmüş hanımlar seçilmiş ve görevlendirilmiştir. Kız çocuklarının eğitimi için gerekli teçhizat sağlanana kadar bazı binalar ve yerler bu iş için tahsis edilmiştir. Gülhane Parkı'ndaki gezinti alanları salı günleri, mektep binası tamamlanana kadar kız çocuklarının eğitimi için tahsis edilmiştir (Kurnaz, 1991a: 48). Ayrıca 1911 senesinde tahsil amacı ile İstanbul'dan Cenevre ve Almanya'ya giden bazı kız öğrencilere maaş tahsis edilmiştir (Kırca&Kevser, 2015).

II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının hemen hemen hepsinin hemfikir olduğu konu, kadınların eğitimiydi. Kadınların eğitilmesi yenilik hareketlerinin önemli bir parçası, özgürlüğün yeniden inşası için önemli bir adımdı. Bu bağlamda, kadınların ilk kez yükseköğrenim kurumunda eğitim alma hakkını elde ettiği İstanbul'un önemi vurgulanmalıdır.

İstanbul'da İşçi ve Memur Kadınlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar Tanzimat Dönemi öncesinde tarım sektöründe ve fabrikalarda çalışıyorlardı, ancak onların devlet dairelerinde maaşlı olarak çalışmaya başlamaları Tanzimat döneminde olmuştur. Örneğin ilk kez 1845'te padişah huzurunda diplomalarını alan Müslüman Türk ebeler, hastanelerde çalışmaya başlamışlardır. Eğitim alanında ise ilk defa Türk kadını Darümuallimat'dan mezun olan öğretmenlerin göreve başlamasıyla kamusal alana dâhil olmuştur. Bir süre sonra da kız okullarında müdire olarak görev alabilen kadınlar, II. Meşrutiyetle birlikte müfettiş olarak da atanmaya başlamışlardır (Erdem&Yiğit, 2010: 110). II. Meşrutiyet döneminde yaşanan düşünsel dönüşüm ve dönemin aydınlarının kadın hareketlerine verdiği destek kadınların daha aktif olmalarını sağlamış, çalıştıkları iş kollarını genişletmiştir. Uzun yıllardır fabrikalarda işçilik yapan kadınlar, II. Meşrutiyet döneminde açılan okulların bir getirisi olarak ilk kez memuriyet hayatına atılmışlardır.

Kadınların eğitim ve sağlık dışındaki alanlarda çalışmaya başlamaları daha çok savaş yıllarına denk gelmiştir. Erkeklerin savaşa gitmeleri ile boş kalan memur kadroları kadınlara tahsis edilmeye başlanmıştır. 1913-1914 yıllarında ilk defa bir Müslüman kadın Bedra Osman Hanım ki kendisi Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin bir üyesiydi-memurluğa başlamıştır. O zamana kadar ancak kız öğrencilere eğitim veren okullarda öğretmenlik dışında memuriyet kadrosuna atanamayan Türk kadını bir ilki gerçekleştirmiştir. İstanbul Telefon Şirketi'nde çalışmaya başlayan Bedra Hanım daha sonra büyük mücadeleler sonucu iş müfettişi de olmuştur (Çolak&Uçan, 2008: 18). 1914'te pul satış memurluğuna Feride Hanım getirilmiştir.1918'de İstanbul Telefon Şirketi'nde 90 Müslüman,120 gayrimüslim kadın görev yapmaktadır (Karakışla, 2001a:29). Aynı zamanda o yıl Maliye Nezareti 'de savaştan dolayı boşalan kadrolara kadın memurların atanabilmesi için gerekli izni vermiş ve ilk kadın memur olarak Nimet Günaydın Hanım'ı istihdam etmiştir. (Özger, 2012:

425). Ayrıca kadınların istihdam edildiği diğer kurumlar da bankalar olmuştur. 1912'de kurulan Galata Osmanlı Bankası'na memur olarak Annette Zundo alınmıştır. Osmanlı Bankası'nda 1912-1934 yılları arasında kadın memur oranı yüzde 4'ü bulmuştur. İstanbul'da elektrik şirketinde, telefon şirketlerinde ve bankalarda memurluk yapan toplam 48 kadın vardı (Kurnaz, 1991: 82).

İstanbul, 1900'lerde kadınların iş hayatında oldukça aktif hale geldikleri bir şehir olmuştur. İstanbul'un önemi sadece eğitim, haberleşme ve sağlık alanında kadınların istihdam edilme oranının artmasından değil, o yıllarda kadın memurların İstanbul'da doğmuş ve oradaki eğitim kurumlarından yetişmiş olmalarından da kaynaklanmaktadır. Özger (2012)'nin yaptığı bir araştırmaya göre devlet memurlarının biyografilerini anlatan 19. yüzyıl sicill-i ahvar defterlerinde kadın memurların yarısından fazlası (yüzde 67) İstanbul'da doğmuştur ve yine büyük bir çoğunluğu İstanbul'da kız öğrenciler için açılan lise ve dengi mesleki okullardan mezun olmuşlardır.

Kadınların iş sahibi oldukları ve kazanç elde ettikleri alanlar arasında, dokuma ve gıda sektörü de vardı. Kadın derneklerinin desteği ile kadınlar için meslek edinme merkezleri açılmıştı. Bu merkezlerde çıraklık ile başlayıp sonra meslek edinen kadınlar, hazır giyim atölyelerinde kolayca iş bulabiliyor, özellikle göç eden Rum ve Ermeni kadın işçinin yerine işe giriyorlardı. 1917'de yapılan bir istatistiğe göre resmî dairelerde, ticarethanelerde ve çeşitli hizmetler veren özel işletmelerde çalışan kadın sayısı 1000'e yaklaşmıştı. 1913 ve 1915 yıllarında ilk kez yapılan sanayi sayımlarında, işçi statüsünde çalışanların 1/3'ünü kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir (Aydın, 1999: 73).

Kadınlar 1900'lü yıllarda güvenlik sektöründe de istihdam edilmeye başlanmıştır. O dönemde kadınların hapsedileceği mekân ve hapsedilen kadınların gözetimini yapacak personel bulunmasında problem yaşanmış ve bunun için suçun işlendiği mekândan uzakta bir ev kiralanması ve o evin sahibinin de suçlunun gözetimiyle görevlendirilmesi gibi çözümlere başvurulmuştur (Karadoğan, 2018: 295-333). Daha sonra kadın suçlu sayısındaki artış sebebiyle kadın gardiyan ve kolcu istihdamı gerçekleştirilmiştir.

Belge 3'te İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün kadın suçlular için kadın memur istihdamı talebi gösterilmektedir. Belge şu şekilde sadeleştirilebilir:

"Sonradan oluşturulan istihbarat memurlarının tayin hususu, istihdam ve işten çıkarılmalarına dair beceriksiz memurlara buyurulan talimatnamenin altıncı maddesinde istihbarat memurlarının her çeşit meslek erbabından seçilebileceği belirtilmiş olsa da gerek kadınlarca yapılan hırsızlık eylemlerine ve gerek siyasi hallere uygun olarak istihdamlarına lüzum görülen bazı kadınların istihbarat memuriyetine tayin edilip edilmeyeceğinde tereddüt edildiğinden, söz konusu hususun emir ve iradesine arz ve istirham olunur."

Handwritten document in Ottoman Turkish. The text is written in a cursive script. At the top right, there is a date: "11 Şubat 1911". The main body of the text discusses the employment of women as informants in the Ottoman Empire. It mentions that women are used for gathering intelligence and that their employment is a common practice. The document is signed at the bottom.

Belge 3: Kadınların istihbarat memuru olarak istihdam edilmeleri
Kaynak: BOA, DH. İDE. 65/16

Mevkûfî Kâğıdı			
Adı	Yaşı	İstihdamı	Notlar
...
...
...

Belge 4: Kadın hapishanelerinde kadın kolcu ve gardiyan istihdamı
Kaynak: BOA, ZB. 311/18

Belge 4’te kadın hapishanelerinde kadın kolcu ve gardiyan istihdamı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Belge şu şekilde sadeleştirilebilir:

“Yüce kaleminizce gönderilen 15 Mart [1] 324 tarihli ve sekiz numaralı Sayın Bakanlığınız tezkiresine cevaben yazılmıştır. Kadınlara mahsus hapishane ile tutukevinde istihdam edilen iki kolcu kadına ilavesi gereken iki kadın gardiyan için ödenecek maaşın uygun buyurduğunuz miktarına yeniden zam yapılması yüce makamınızın uygun buyurduğu ve daha önce görülen lüzum üzerine İçişleri Bakanlığına yazılan tezkire ile bu hususta henüz bir cevap verilmemesine ve bu sefer de bakanlığa işaret olunan yazının tekrarına karar verilmiştir. Aslı İçişleri Bakanlığına yazılıdadır.”

Belge 5: Ebe mektebinden mezun Şehver Hanım'ın sicili.
Kaynak: BOA, DH. SAİD. 154/136

Belge 5'de Ebe Mektebi'nden mezun olan Şehver Hanım'ın bazı bilgileri bulunmaktadır. . Belge şu şekilde sadeleştirilebilir:

"Şehver Hanım, balıkçı esnafından Fazlı Ağa'nın kızıdır. Bin iki yüz doksan beş hicri yılında 1293 mali yılında İstanbul'da doğduğu Osmanlı Nüfus İdaresi'nce tasdik olunmuştur. İlköğrenimini Fındıklı'daki Dereiçi adlı Kız Okulu'nda ve Askerî Tıp Okulu'na bağlı Kabile Mektebi'nde tüm sınavlarını vererek 13 Teşrin-i Sani [1] 320 tarih ve bin dokuz yüz yetmiş üç numaralı ebelik diplomasına maaş hakkı kazanmıştır. Bin üç yüz yirmi dört senesi, şehrin fethinin dördünde (İstanbul) 16 Mart [1] 322 dört yüz kuruş maaş ve yol harcırahı ile Konya ili dâhilinde bulunan Niğde sancağı ebeliğine tayinle adı geçen şehirde 11 Nisan [1] 322 tarihinde görevine başlamıştır. Yukarıda adı geçen söz konusu ebeliğe tayin ve maaş miktarı kayıt altına alınmış olup ebelik diplomasıyla Osmanlı nüfus belgesi suretleri asıllarıyla birlikte şubemizce muhafaza edilmiştir. Fi 14 Muharrem [1]327 / fi 24 Kanun-ı Sani [1] 324"

Belge 6: Üç kadının bir araya gelerek şirket kurması
Kaynak: BOA, İ. DUİT. 120/43

Belge 6'da ise hanımların ihtiyacı olan her çeşit eşyayı imal etmek ve satmak üzere Fatma Hasene, Fatma Zehra ve Ayşe İzzet Hanımlar tarafından kurulan "Hanımlara Özel Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi" adlı şirkete ruhsat verildiği ifade edilmektedir. Belge şu şekilde sadeleştirilebilir:

"Merkezi İstanbul'da olarak hanımların muhtaç olduğu bütün eşyaları imal ve satmak ve dikişe dair her çeşit anlaşmayı gerçekleştirmek üzere elli sene müddet ve otuz bin lira sermaye ile "Hanımlara Özel Eşya Pazarı Osmanlı Anonim Şirketi" adında bir şirket kurulmasına ruhsat verilmesi için Fatıma Hasene, Fatıma Zehra ve Ayşe İzzet Hanımlar tarafından dilekçe verilmiş ve şirketin içtüzüğü yazıya geçirilmiştir. İçindekiler uygun görülmüş olduğundan gereğinin yapılmasına, söz konusu husus Dâhiliye Nezareti'nin iradesine sunulmuştur."

Kadınların girişimciliklerine diğer bir örnek ise bir araya gelerek açtıkları Kadıköy'deki terzihaneydi. Burada kız öğrencilere dikiş ve nakış gibi beceriler kazandırılıyordu. Bu terzihanenin farklı yönü Türk ve Müslüman kadınlar tarafından açılmış olmasıydı. Babiali'de açılan İslam Hanımlar Terzihanesinde üretilen mallar pazarlarda satılıyordu. 1901 yılında Şişli'de Kız Sokağı'nda açılan terzihane de yine aynı amaçlara hizmet ediyordu (Doğanay, Çelik & Özçelik, 2019: 428).

1917'de ülkenin savaş koşulları altında verdiği mücadele içinde kurulan Kadın Birinci İşçi Taburu'ndan da bu noktada bahsetmek gerekmektedir. Birinci Ordu-yu Hümayun'a bağlı olarak kurulan Birinci Kadın İşçi Taburu, kadınları memur, müstahdem ve yevmiyeli işçi olarak istihdam etmiş; böylece hem cephe gerisinde kalan kadınların geçimlerini sağlamaları, hem de ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için önemli adım atılmıştır. Böylelikle dolaylı yoldan da olsa, kadınlar ilk defa Osmanlı Ordusu'na katılmıştır (Baysal, 2017:339). Kadın işçi taburunda görevli olan kâtibeler hesap tutmak ve yazı yazmak gibi işler yaparken, bölükbaşı olarak görev yapan memureler de vardı. Onlar kadın işçi taburlarının nizamından sorumluydular. Taburda özellikle İstanbul'dan gelen kadınların ilk günlerde tarım ve yol yapımı gibi faaliyetlerde başarılı olamadığı görülmüş; onlar da dokuma çalışmaları, dikiş dikmek ve iplik eğirmek gibi işlerde çalışmışlardır (Karakışla, 2015: 141).

II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da çalışma hayatında kadınların önemli ölçüde var oldukları açıktır. Kadınlar bu dönemden önce de çalışma hayatında var olmuşlardır ancak daha çok fabrika ve dikim evlerinde çalıştıkları bilinmektedir. Bu dönemi özel kılan, kadınların memuriyet hayatının başlamış olmasıdır. Arşiv belgelerinde ortaya çıkan veriler kadınların istihbarat memurluğu, gardiyanlık ve ebelik gibi iş alanlarında çalıştıklarını hatta bir araya gelerek şirket kurduklarını göstermektedir. Kadınlar ayrıca bir araya gelerek girişimcilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Çalışma hayatında oldukça aktif hale gelmenin yanı sıra kadınlar dernek faaliyetleri de yürütmüşlerdir.

İstanbul'da Kadınların Kurdukları Dernekler

1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik ve adalet gibi fikirler Batıda kadınların kendi konumlarını sorguladığı bir ortamı beraberinde getirmiştir. Bu noktada dünyada yükselen kadın hareketleri Tanzimat Fermanı ile başlayan düşünsel birikimin de bir sonucu olarak Osmanlı kadını etkilemiştir. Osmanlı kadını bu dönemde çeşitli nedenlerle örgütlenmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet, kadınların dernek faaliyetlerinde oldukça faal oldukları bir dönemdir. Bu dönemde İstanbul'daki derneklerin bir kısmı kadınların iş yaşamına dâhil olmalarına destek amacıyla bir kısmı da millî mücadeleye katkıda bulunmak için kurulmuştu. Ayrıca kadınların eğitime katkıda bulunmak için kurulmuş derneklerde vardı.

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti

Bu dernek Nuriye Ulviye Hanım tarafından İstanbul'da 27 Mayıs 1913 senesinde kurulmuştur. Cemiyetin amacı kadınların sosyal yaşama ve iş hayatına katılımına destek olmanın yanı sıra özel okullar, dergiler, gazete ve konferanslar ile aydınlatılmasını ve bilinçlenmesini sağlamak olmuştur. Kadın-erkek eşitsizliğine karşı mücadele eden derneğin talepleri arasında ilköğretimin zorunlu olması, kız liselerinin tüm yurda yayılması, kızlara yükseköğrenim hakkı verilmesi ve kadınlara boşanma hakkı gibi yasal hakların verilmesi bulunmaktadır (Şakir, 2022).

Dernek üyeleri arasında yabancılar da vardı. Kadın olmasından dolayı memuriyete alınmayan Bedri Osman Hanım ile yine kadın olmasından dolayı uçağa binmesine izin verilmeyen Belkis Şevket Hanım için mücadele veren dernek, bu meseleleri kamuoyuna aksettirerek istediklerini almayı başarmıştır (Tunaya, 2004: 481).

Resim 2: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Heyeti.

Kaynak: Çolak&Uçan, 2008.

Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi

Resim 2: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası Heyeti. İstanbul'da bir terzihane açarak kadınlara yerli malı ürünler sunulması ve burada fakir kadınlara ücret karşılığında dikiş diktirilerek terzi yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Özdemir, 2019: 29-47).

Dönemin "millî iktisat" politikasının bir uzantısı olarak cemiyet tarafından "millî moda" oluşturulmak istenmiştir. Derneğin siyasetle bir ilgisi olmadığı açıklanmış, üye olmak isteyen herkesi kabul etmiştir. Dernek millî iktisat politikasına destek sağlamış, yerli malı tüketimi konusundaki farkındalığı arttırmıştır. O dönem yerli malı üretimi yapan Hereke Fabrikası ile de iş birliği içinde olan dernek, Birinci Dünya Savaşı'nda da ordu için yelek ve benzeri kıyafetlerin dikiminde fedakârca çalışmıştır (Özdemir, 2019: 29-47)

Beynelmilel Kadınlar Müessesesi-i Hayriyesi

Asri Kadınlar Cemiyeti olarak da bilinen bu dernek, 1918 yılı sonlarında Naciye Faham, Aliye Esad, Sabahat ve Mediha Hanımların öncülüğünde kurulmuştur. Merkezi İstanbul olan, Mustafa Kemal Paşa'nın da şeref üyesi olduğu bu dernek, Millî Mücadele ruhunu taşıması ve işgaller başladığında yaptığı eylemlerle bilinmektedir (Kurnaz, 1996: 257-268).

O günlerde ihtiyaç duyulan millî birlik ve mücadele ruhunu yansıtmaları açısından oldukça önemli işler yapan dernek üyelerinden Sabahat Hanım, 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da yapılan mitingde dernek adına bir konuşma yapmıştır ve hislerini şu şekilde dile getirmiştir: "İşte, hayatı, ruhu Türk olan İzmir'i bugün Yunanlılar işgal ettiler. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı, hatta evet çok sevgili İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme götüren bu kahredici kuvvetler karşısında, bu sükût ve tevekkülle mi yaşayacağız? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete riyalara söyleyen varlıklara her zaman lanet okuyacağız!" (Özdemir, 2021: 107-133).

Mondros Mütarekesi sonrasında ülkede gerçekleşen işgallere tepkinin gösterildiği, işgal kuvvetlerinin protesto edildiği ilk açık hava toplantısı 19 Mart 1919 tarihinde Asri Kadın Cemiyeti ve İnas Darülfünunu tarafından kadınların katılımıyla Fatih Türbesi'nde yapılmıştır. Asri Kadın Cemiyeti Başkanı Naciye Faham ve Aliye Esad Hanımların öncülüğünde gerçekleşen bu toplantıya halkın katılımı da yoğun olmuştur. Törene saat üçte başlanmış ve katılımcılardan bir kısmı öncelikle türbe içinde toplanarak Kur'an-ı Kerim okumuşlardır. Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nden bir kız öğrenci tarafından Abdülhak Hamit Bey'in "Türbe-i Fatih'i Ziyaret" manzumesi okunmuştur. Ardından Darülfünun mezunlarından Mediha Muzaffer Hanım İstanbul'un Türklere kalacağına dair bir konuşma yapmıştır. Konuşmasıyla toplantıya katılanları coşturmuş ve "İstanbul'dan gitmeyiz! Gitmeyiz! Gitmeyiz" sözlerini toplantıya katılanlar hep bir ağızdan tekrarlamışlardır (Önhan, 1990: 56).

Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Derneği

Dernek, 1913 yılında Balkan Savaşı sırasında bir yardım derneği olarak kurulmuştur. Halide Edip, Prenses Nimet ve Fatma Aliye gibi kadın hareketlerinin önemli isimleri dernekte görev almışlardır. Oldukça entelektüel ve zengin olan kadınların Darülfünunda yaptıkları toplantıda büyük miktarda biriken mücevher ve para cephede çarpışan askerlere ve Anadolu halkına yardım için gönderilmiştir (Tunaya, 2004: 300).

Tehlikenin gelişini öncelikle İstanbul'un aydın kadınları olarak fark eden dernek mensupları, "Kadıköylü Kadınlar" imzasıyla gazetelere gönderilen yazıda, "Millî haklarımızı muhafaza edecek hükümet ve erkek yoksa biz varız! Türk kızı, haydi vazife başına! Vazife başı, vatan sinesi, halkın sahasıdır. Halka koşmazsak, temelimiz yıkılmış, işimiz bitmiş demektir." denmektedir (Unat, 1982: 11).

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi

Cemiyet Naciye Sultan'ın önderliğinde 1916 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları arasında İstanbul Mebusu Salah Cimcoz da vardır. Cemiyet kadınların iş hayatına atılmasını kolaylaştırmak ve onlara iş bulmak için kurulmuştur. İstanbul'un üç farklı bölgesinde kadınlar için iş yerleri açan dernek, kadın işçi sayısını 60.000'e çıkarmış, bu sayı 1917 yılında 24.000'i bulmuştur. Hatta İstanbul'dan sonra İzmir'e de işçi gönderilmiştir (Unat, 1982: 11).

Harbiye Nezareti'nin gözetimi altında kurulmuş bu derneğin üyeleri, zor durumda olan Müslüman Osmanlı kadınlarının namuslu bir hayat sürdürülebilmeleri ve kendi geçimlerini sağlayabilmeleri için onlara iş kazandırmayı amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı öncesinin o meşakkatli yıllarında ekonomik anlamda eşlerine bağımlı olan Müslüman Osmanlı kadınlarının verdikleri yaşam mücadelesinde yanlarında olmak için kurulmuş bir dernektir. Bununla birlikte dernek, Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası dâhilinde yayınlanan İzdivâc Talimatnamesi ile gazetelere evlenme ilanları vermiş, eşini kaybetmiş veya bekâr olan kadınların evlendirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Kadınları evlendirme çabalarının nedeni, kutsal aile değerlerinin zarar görmesini engellemek, devamlılığını sağlamak ve kadınların iffetini korumak olmuştur. Bu "zorunlu evlilik" her ne kadar daha sonraları eleştirilmiş olsa da o yıllarda tasvip edilmiştir (Karakışla, 2005).

Türk Kadınları Biçki Yurdu

1913 senesinde Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nden ayrılan Behire Hakkı¹, İstanbul'da Çiftesaraylar Caddesi Biçki Yurdu adlı terzihaneyi

1 İstanbul'da aristokrat bir ailede doğmuş, küçük yaşlardan itibaren dikiş dikmeye ilgi duymuştur. Paris Terzi Akademisi'nde dersler almıştır. Mesleğini Müslüman Türk kızlara öğretmek konusunda büyük çaba sarf etmiştir, bkz. Saatçioğlu K. "(2019) Bir Terzinin Kitabı: Biçki Nazariyat ve Kavâidi". YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 22(1), 103-112.

açtı. Bu terzihanede hem çalışıyor hem de kız çocuklarına dikiş dikmeyi öğretiliyordu. İlk etapta 25 kız öğrenci ile eğitime başlayan Türk Kadınları Biçki Yurdu zaman içerisinde terzi yetiştirme konusunda ün salmış ve artan talep doğrultusunda İstanbul'un Beşiktaş, Beyazıt, Fatih ve Üsküdar gibi semtlerinde şubeler açmıştır. Mezunlarının artmasıyla Anadolu'da da şubeler açılmıştır. Daha sonra derneğin kurucusu olan Behire Hakkı İstanbul'da 1913 yılında Matbaa-ı Âmire tarafından basılan Biçki Nazariyât ve Kavâidi adlı kitapları kaleme dökmüş, bu eserlerde dikiş ve biçki konusunda teknik bilgileri kaleme almıştır. Bu eserler bu mesleği yürütecek kadınlar için birer ders kitabı niteliği taşımaktadır (Çolak& Uçan, 2008: 52).

Esirgeme Derneği

1909 senesinde İstanbul'da Sabiha Hanım ve Nezihe Muhiddin tarafından kurulan bu dernek İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne para yardımı yapmak için kurulmuştur. Derneğin üyeleri bu okulda kız çocuklarına ücretsiz dersler vermişler, kadınların eğitim ve kültür seviyesini arttırmak için çaba göstermişlerdir. Ayrıca kurdukları sanat evi sayesinde şehit çocuklarının ihtiyacını karşılamak için çabalayan dernek üyeleri vatansever bir yol izlemişlerdir. İstanbul'da farklı şubeler de açmışlardır Kurnaz, 1996: 268).

Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi

1912 yılında İstanbul'da kurulan bu derneğin üyeleri, Millî Mücadele esnasında yaralanan askerler için ev ev dolaşarak para toplamış, hastanelerde yaralı askerlerle ilgilenmişlerdir. Dolayısı ile sağlık konusunda önemli sorumluluklar üstlenmiş bir dernek olmuştur. Ayrıca Balkan göçmenleri ile ilgilenen dernek üyeleri, "darüssınai" adı altında kurdukları fabrika benzeri yapılarda üretim faaliyetleri gerçekleştirdiler. İstanbul'da 123 kişinin istihdam edildiği bu yapılarda yaşlı kadınlar da çalışıp yevmiye alıyorlardı. Ayrıca dernek kadın haklarına dikkat çeken yazılarla her yıl bir takvim çıkarıyordu (Tunaya, 2004: 481).

Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti

1897 yılında Fatma Aliye Hanım Yunan harbinde yaralanan askerlere yardım etmek için bu derneği kurmuştur. Kendisi başkalarının da bu dernekten haberdar olmaları ve yardım faaliyetlerinde bulunmaları için İstanbul'da yayın hayatına başlayan Tercüman-ı Hakikat adlı günlük gazetede yazılar yazmıştır. Bu yazıların tesiri ile halk yaralı askerler için birçok yardım malzemesi göndermiştir. Malzemelerin saklanması için Tercüman-ı Hakikat depo olarak kullanılmıştır.1908 yılında Cemiyet-i İmdadiye adını alan dernek, Rumeli sınırlarında savaşan Osmanlı askerlerine kışlık kıyafet yardımı sağlamıştır (Usta,2016: 20).

Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi

Cemiyet 1915'te İstanbul'da Abdülkerim Paşa'nın eşi Refika Hanım tarafından kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir yardım cemiyeti olan Şişli Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniyesi, fakir ailelerin çocuklarını yatılı okullarda okutarak onların meslek sahibi olması ve e ailelerine bakabilecek duruma gelmeleri amacıyla kurulmuştur. Ancak savaş yıllarında aileler ziyadesiyle zor durumda kalmıştır. Dolayısıyla öncelikli amaç, fakir ailelere zor kış şartlarında yardımcı olmak olmuştur. Diğer yardım cemiyetleri ile ortak hareket ederek özellikle nakdi yardım ve erzak dağıtımı konusunda oldukça önemli çalışmalar yapmıştır (Karakışla, 2001: 348).

Teâlî-i Nisvan Cemiyeti

Bu Cemiyet 1912'de İstanbul'da Halide Edip tarafından kurulmuştur. Halide Edip cemiyetin kuruluş amacını "milli değerlerden vazgeçmeden kadınların eğitim seviyesini yükseltmek ve onları sosyal hayata alıştırmak" olarak açıklamıştır (Adıvar, 1956: 252). Cemiyet bu nedenle konferanslar düzenlemiş, ilk kez kadın ve erkeklerin aynı anda dinlediği konferanslara ev sahipliği yapmıştır. Amerikan Koleji'nde eğitim gören Halide Edip, İngiltere'de kurulmuş olan Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti ile de yakın ilişkiler kurmuş, Teâlî-i Nisvan Cemiyeti bünyesinde de İngilizce dersleri verilmesini sağlamıştır. Hatta İngilizce derslerine katılmak Cemiyete üye olabilmenin bir şartı olmuştur. Cemiyet her ne kadar eğitim faaliyetleri yürütmek için kurulmuş olsa da kurucusu ve üyeleri daha fazla Balkan Savaşları esnasında yaralı askerlerin bakımını üstlenmişlerdir (Usta,2016: 85).

İstanbul'da Kadınların Basın Faaliyetleri

II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte kadınlar basın faaliyetlerini de oldukça aktif bir biçimde yürütmüşlerdir. Çıkardıkları birçok dergide kadınların yaşadıkları sorunları dile getirmişler, yasal haklarını elde edebilmeleri için çaba göstermişlerdir.

Kadınlar Dünyası

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti bünyesinde çıkarılan bir dergi olmuştur. İlk sayısı 1913, son sayısı 1923'te yayımlanmış bir dergidir. Derginin kadrosunda Nuriye Ulviye, Emine Seher Ali, Mükerrerrem Belkıs, Atiye Şükran, Nebile Akif, Mes'adet Bedirhan, Meliha Cenana vardı. Kadınlar Dünyası'nın mürettepleri de kadındı. Kadınların hakları tanınmadıkça erkek yazılarına yer verilmemesi kararı alınmıştı. Dergi Binbirdirek'te Serbesti Matbaası'nda basılıyordu. Osmanlılık akımının etkisinde kalan dergide din, dil ve benzeri ayrımların yapılmadığı vurgulanıyordu. Ayrıca yerli bir feminist anlayış sergileniyordu. Dergide Osmanlı kadınının sorunları sıkça dile getiriliyor, kadınlara verilmesi gereken yasal haklar tartışılıyordu (Çakır, 1989: 16-21).

Mehasin

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk kadın dergisi olan Mehâsin, 1908 ve 1909 yılları arasında 12 sayı olarak çıkarılan ilk renkli resimlerle basılan kadın dergisidir. Güzel sanatlar, el sanatları, edebiyat, musiki, moda gibi konularda yazılar yayımlanmış, dönemin kadın tartışmalarına da yer verilmiştir. Emine Semiyeye, Münevver Asım, Fatma Sabiha, Şukufe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım gibi isimler bu dergide yazılar yazmışlardır (Erdem, 2013: 68).

Demet Dergisi

İstanbul'da 1908 yılında yayımlanmaya başlanmış, 7 sayı kadar çıkarılmış bir dergi olan Demet Dergisi, II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan siyasi atmosferi yansıtan bir yayın olmuştur. Yazılarda toplumun ilerlemesi, kadının ilerlemesi, kadının eğitimi ve aile içindeki yeri üzerinde durulmuştur. Osmanlı kadınları ilk defa bu dergi ile siyasi yazılar yazmış ve okumuşlardır (Keskin, 2005: 289-312). Hakkı Bey tarafından kurulan Demet Dergisi Jön Türklerin kadınlar konusundaki fikirlerini yansıtıyordu. Demet Dergisi yazılarının çoğunda Jön Türklerin ideolojileri yansıtılıyordu. Kadınların ilk defa siyasi yazılarla tanıştığı bu dergi, amacını şu şekilde özetlemiştir: "Emelimiz pek saftır. Kadınlarımızın fikirlerine hizmet etmek, onlara haftada bir kere birkaç ilmi ve edebi bilgiyi aşılacak istiyoruz. Gayemiz edebi, ilmi ve siyasi. Ara sıra eğlenceye dair resimlere de yer verilecektir." (Akagündüz, 2015: 80).

Dergide sıklıkla modernleşme vurgusu yapılmış, kadınlara bu bağlamda düşen sorumluluklara yer verilmiştir. Derginin başyazarı Celal Sahir başta olmak üzere Enis Avni, Mithat Cemal, Cenap Şahabettin, Mehmet Emin, Mustafa Namık, Selim Sırrı ve Mehmet Rauf gibi birçok erkek yazar kadınlara yazıları ile destek vermişlerdir. Jülide, Ulviye, Neziye, Şiven Peride, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı Hanım, Halide Edip burada yazan kadın yazarlardandır (Göktaş, 2019: 19-527).

Türk Kadını Dergisi

1918 yılında İstanbul'da çıkarılmaya başlayan bu dergide kadınların yaşadıkları sorunlardan oy kullanma haklarına kadar birçok mesele hakkında fikrî ve edebî yazılar yazılmıştır. Dergi, amacını kadınlığa, memlekete ve geleceğe hizmet etmek olarak açıklamıştır. Dergide yayımlanan şiirlerde Turancılık vurgusu yapılmış, Türk bölgelerinin perişan hâli sıklıkla dile getirilmiştir. Dergi, özünde Türkçülük düşüncesini benimseyen yazarların yer aldığı bir dergi olmuştur. Ayrıca dergiye bağlı olarak Türk Kadını Dershanesi de açılmıştır (Kurnaz, 1991: 93).

Ayrıca yine bu dönemde İstanbul'da Kadınlar Saltanatı (1920), Ev Hocası (1923), Hanım (1921), İnci (1919), Genç Kadın (1918), Bilgi Yurdu Işığı (1916), Kadınlık (1915), Kadınlık Hayatı (1915), Siyanet (1914), Seyyale (1914), Kadın Alemi (1914) adlı dergiler kadınlar tarafından çıkarılan ya da erkeklerin çıkardığı ancak kadın sorunları üzerine eğilen dergiler olmuştur (İlyasoğlu & İnsel, 1984: 165).

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı toplumunda önemli dönüşümlerin başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönüşüm kadınların yaşam ve düşünce biçimlerine de önemli ölçüde yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan bu gelişmeler devletin kurtuluşunu bu yönde gören aydınlar ve yönetici elitler için oldukça büyük önem arz ediyordu. Kadınların eğitimini ve kamusal alandaki varlığını özellikle destekleyen Osmanlı aydınları millî bir kimlik oluşturmaya çalışırken kadınları da bu çabanın bir parçası olarak görüyordu.

Bu dönem kamusal alandaki kadın varlığı yalnızca yönetici elitlerin desteği sayesinde oluşmamıştı. Dünyadaki kadın hareketlerinden de etkilenen kadınlar kendi düşünsel birikimlerinin de bir sonucu olarak kamusal alanda seslerini duyurmaya başladılar. İmparatorluğun başkenti İstanbul bu bağlamda çok önemli bir şehir hâline geldi. Kadınların istihdam edilmelerini sağlayan birçok okul İstanbul'da açıldı ve kadınlar artık memuriyetlere atandılar. Tarihte ilk kez kadınlar üniversitede eğitim almaya başladılar. Bu kültürel ve düşünsel birikim kadın hareketlerine de yansdı. İstanbul'da kadınlar farklı amaçlarla birçok dernek kurdular ve bazıları bu dernekler bünyesinde olmak üzere dergiler çıkararak kadınları her konuda bilinçlendirecek yazılar yazdılar. Bu yazıların bir kısmı kadınların yasal haklarını elde etmeleri gerektiğine dairdi. Bütün bu birikim Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleşen yasal hak taleplerine ve kadın hareketlerine yansyacaktı.

Sonuç olarak Osmanlı son dönem kadın hareketlerinde İstanbul'un önemi büyük olmuştur. Farklı kültürlerle ve düşüncelere o yıllarda da ev sahipliği yapan İstanbul, Türkiye'de kadın tarihi söz konusu olduğunda da farklı ve önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Selanik gibi şehirlerde de kadınların bazı dernekler kurduğunu ve dergiler çıkardıklarını görsek bile İstanbul kadınların kamusal alanda var olmaya başladığı yerdir. İstanbul'da başlayan bu akım ve düşünsel birikim Millî Mücadele'deki vatansever kadın hareketlerine, daha sonra Cumhuriyet'in ilanı ile seçme ve seçilme haklarını talep eden kadın mücadelesine yansımıştır.

Kaynakça

a. Arşiv Vesikaları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 1194/81, 1008/22

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare Evrak (DH. İDE) 65/16 BOA, ZB. 311/18

BOA, Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB). 311/18

BOA, Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİD). 154/136

BOA, İrade Dosya Usulü (BOA, İ. DUİT). 120/43

b. Telif ve Tetkik Eserler

- Adıvar, H. E. (1956). *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Akagündüz, Ü. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Arslan, A. & Akpınar, Ö. (2005). İnas Darülfünunu (1914-1921). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2), 225-234.
- Aydın, O. (1999). *Yasal Açından Kadın İşgücü. Türkiye’de Kadın İşgücü Seminerleri, 1-2*, İstanbul: TİSK Yayınları.
- Baysal, H. (2017). Osmanlı’da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 29(4). 339-366
- Bianet Gazetesi (2022). 1908’in Kadınlar Açısından Anlamı: <https://m.bianet.org/bia-mag/kadin/108437-1908-in-kadinlar-acisindan-anlami> (21.07.2022).
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Cevat, M. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX*, Ankara: Asır Osmanlı
- Çakır, S. (1989). Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, *Tarih ve Toplum* 11 (1), 16-21.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları
- Çolak, G. & Uçan, L. (2008). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Basında Kadın Öncüler*. İstanbul: Heyamola Yayınları
- Doğanay, R., Çelik, A., & Özçelik, A. G. F. (Eds.). (2019). *Rifat Özdemir’e Armağan*. İstanbul: Hiperlink Yayınları
- Ercoskun, T. (2021). İstanbul’da Hususi Ana Mektebi’ (Ekim 1909), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(1), 229-251.
- Erdem Y.T. (2013). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*. Ankara: TTK Yayınları
- Erdem Y.T. & Yiğit, H. (2010). *Bacıân-ı Rûm’dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*, İstanbul: Ticaret Odası Yayınları
- Ergin, O. (1943). *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası
- Eyice, S. (2018). *Darülfünundan Üniversiteye Geçiş Süreci*: <https://www.fikriyat.com/egitim/2018/08/01/darulfunundan-universiteye-gecis-sureci> (18.06.2022).
- Fındıkoğlu, Z.F. (1940) *Tanzimat’ta İçtimai Hayat*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Fikriyat Dergisi (2019). Darülfünun: <https://www.fikriyat.com/galeri/tarih/bir-egitim-yuvasinin-tarihi-darulfunun> (06.07.2022).

- Göktaş, D. (2019). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Dernekleri ve Basın Bağlamında Toplumda Kadın Konusuna Yaklaşımı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 519-527.
- Güçtekin, N. (2012). Osmanlı Devleti'nin 1907-1908 Yılına Ait Eğitim İstatistiği. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(22), 125-167.
- Gülmez, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde İdadiler, *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2(2),106-131.
- İlyasoğlu, A.& İnsel, D. (1984). Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler (1849-1984). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Karadoğa, U. (2018). Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı "Nisa Hapishaneleri Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (17): 295-333
- Karakışla, Y. S (2001).Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi (1915), *Tarih ve Toplum*,32 (210), 348
- Karakışla, Y. S. (2002). Dersaâdet Telefon Anonim Şirket-i Osmâniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri, -I- *Tarih ve Toplum*, 36(212), 29-37
- Karakışla, Y. S. (2005). Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, 1916-1923. Ottoman Bank Archives and Research Centre*
- Karakışla, Y. S. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar- Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923) İstanbul: İletişim Yayınları*
- Keskin, T. (2005). Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 289-312.
- Kırca E.& Kevser Ş. (2015). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
- Kocer, H. A. (1992). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğusu ve Gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. (1988). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi (Vol. 94). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kurnaz, Ş.(1996). Millî Mücadele'de Türk Kadını. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 34 (19),257-268.
- Önhan, E. (1990). *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar Kadın Cemiyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Özdemir, N. (2019). I. Dünya Savaşı'nda İstihlak-I Millî Kadınlar Cemiyeti'nin Faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 36 (3), 29-47.
- Özdemir, Ö. (2017). Kadınlık Yalnız Meyve Değildir: Kadınlar Dünyası Dergisinin Başyazılarında Kadın Kategorisinin İnşası. *Fe Dergi*, 9(1), 112-120.

- Özdemir,N.(2021).Mütareke Döneminde Asri Kadın Cemiyeti'nin Faaliyetleri, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 39 (2),107-133.
- Özger, Y. (2012). Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hal Tercümeleeri. *History Studies* 4(1).
- Öztürk. (2022). *Darülmuallimat*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulmuallimat> (19.12.2022).
- Saatçioğlu, K. (2019). Bir Terzinin Kitabı: Biçki Nazariyât ve Kavâidi, *YEDİ: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 22(2), 103-112
- Sakaoğlu, N. (2003). *İnas Darülfünunu, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarıhan, Z. (2010). *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Ankara: Ulusal Eğitim Derneği Yayınları.
- Şakir,Ş. (2022). *Feminizm sözcüğünü kullanmaktan çekinmeyen Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kuruldu*, <https://catlakzemin.com/28-mayis-1913-feminizm-sozcugunu-kullanmaktan-cekkinmeyen-osmanli-mudafaa-i-hukuk-i-nisvan-cemiyeti-kuruldu/> (26.06.2022).
- Şanal, M. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulu'nun (Dârülmualimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, (26), 222-244.
- Temelkuran, T. (1970). Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 36 (1), 61-62
- Toprak, Z. (1983). *1909 Cemiyetler Kanunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları
- Tunaya, T.Z. (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Unat, N.A. (1982). *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: Ekin Yayınları
- Usta,Y.(2016). *Meşrutiyet Döneminde Sosyal Yardım Cemiyetleri ve Faaliyetleri (1908-1918) Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi
- Uyar,Ç. & Ertuğrul, E.(2020). Türkiye'de Kadınların Yükseköğrenim Hakkını Elde Etmesi: Darülfünunda Kadın ve İnas Darülfünunu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 3(1), 66-92.
- Yıldırım, N. (2014). *Savaşlardan Türkiye'de Hemşirelik Tarihi Modern Hastanelere*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Yücekök, A. (1998). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul: Tarih Vakfı